

חלב שאינו מהדרין

הרב מרדכי וולנוב

בקניות נפגשים רבות במוצרי חלב שונים הכשרים בכשרות רגילה (לא 'מהדרין'). פעמים רבות, ההבדל שבין חלב בכשרות רגילה לחלב בכשרות מהדרין נובע מהפיקוח על הרפת בשבת. בחלב מהדרין הרפת מפוקחת (על ידי משגיח או מצלמות) ואילו בחלב בכשרות רגילה אין פיקוח על החליבה בשבת. עלינו לברר שתי סוגיות: 1. מה דינו של חלב שיתכן שנחלב בשבת באיסור? 2. במקום שפועלי החליבה גוים האם יש בכך חשש 'חלב גוי'?

א. איסור חליבה בשבת מדאורייתא

ראשית יש לברר מהו מקור האיסור לחלוב בשבת, האם הוא מדאורייתא או מדרבנן. שנית יש לברר מהן הדרכים ההלכתיות המאפשרות חליבה בשבת. ולבסוף יש לברר מהי המציאות.

בגמרא (שבת צה ע"א) מובאת מחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים לגבי כמה מלאכות, האם איסורן הוא מהתורה או מדרבנן:

תנו רבנן: החולב והמחבץ והמגבן כרוגרת, המכבד, והמרבץ, והרוזה חלות דבש, שגג בשבת - חייב חטאת, הזיד ביום טוב - לוקה ארבעים, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אחד זה ואחד זה אינו אלא משום שבות.

מפשט הסוגיא עולה כי לדעת ר' אליעזר, חליבה בשבת אסורה מהתורה, ואילו לדעת חכמים, חליבה בשבת אסורה מדרבנן. בניגוד להבנה זו, כתבו רוב הראשונים, שחכמים חולקים על ר' אליעזר רק בקשר לחלקה השני של הברייתא, מ'המכבד', אך בקשר לחלקה הראשון של הברייתא (החולב והמחבץ והמגבן) אין מחלוקת, ולכולי עלמא חליבה אסורה מהתורה.

נחלקו הראשונים, מדוע אסורה החליבה בשבת:

בתוספות (שבת עג ע"ב ד"ה מפרק) מובאת דעת ר"י, שהאיסור הוא משום מפרק (דש), וכך גם דעת הרמב"ם (ה"ל שבת פ"ח ה"י). האיסור במלאכת דש הוא להוציא דבר הבלוע, ממקום גידולו, ולכן החליבה אסורה, הואיל ואנו מוציאים את החלב מתוך העטין.

לעומתם, לדעת ר"ת (תוספות, שבת עג ע"ב ד"ה מפרק) מלאכת דישה שייכת רק בגידולי קרקע¹, וממילא אין לאסור את החליבה משום דש. לשיטתו, אסורה החליבה משום ממחק. האיסור במלאכת ממחק הוא להחליק את העור. פעולת החליבה גורמת להחלקת העטין, ולכן אף היא אסורה².

להלכה נפסק שהחלב עובר על איסור תורה של מפרק (דש)³.

ב. פתרונות לחליבה בשבת בדרך היתר

אף שהחליבה אסורה בשבת, הותר לחלוב בשבת בדרכים מסוימות, בגלל הצער שיש לבהמה מכך שאין חולבים אותה⁴:

1. השו"ע⁵ פוסק שמותר לומר לגוי לחלוב את הבהמה בשבת, משום צער בעלי חיים. החלב שנחלב בשבת אסור בהנאה בו ביום.
2. אם אין גוי שיחלוב את הבהמה, ניתן להקל ולחלוב באופן שהחלב לא יישמר אלא יאבד⁶.
3. יש פוסקים שהתירו לחלוב, ולהוציא את החלב על גבי אוכלין⁷.

1. גם ראשונים אחרים סוברים שאין דישה אלא בגידולי קרקע, אך לדעתם, בהמה נחשבת לגידולי קרקע, משום שהיא ניזונה מהקרקע.
 2. יש שיטות נוספות לגבי איסור חליבה: לדעת הירושלמי, חליבה אסורה משום קוצר. לדעת הרשב"א בשם ר"ת, חליבה אסורה משום בורר. לדעת היראים, חליבה אסורה משום טוחן. לדעת רב האי גאון והרמב"ן, אין מלאכת החליבה אסורה מהתורה אלא מדרבנן.
 3. משנ"ב, או"ח סי' שכח ס"ק קח.
 4. איסור צער בעלי חיים הוא מהתורה, לחלק מן הפוסקים, ואיסור אמירה לגוי באיסורי תורה, הוא משום שבות.
 5. שו"ע, או"ח סי' שה סעי' כ.
 6. חזו"א, או"ח סי' נו ס"ק ד; עיין גם שמירת שבת כהלכתה, פרק כז סעי' מט. הרב קוק (באורח משפט סי' סד) לא רצה להתיר חליבה לאיבוד אלא רק על ידי גוי, ומכל מקום כתב: 'ודי לנו אם נעלים עין מאלה שהם מקילין לחלוב ע"ג קרקע, וגם זה אין ראוי שתצא הוראה מפורשת משום ת"ח מוחזק בהוראה'.
 7. הרב ישראלי, עמוד הימיני, ח"א סי' כד. יסוד ההיתר הוא: כשם שהתירו לסחוט ענבים על גבי אוכלין בשבת, כך יש מי שהתיר לחלוב על גבי אוכלין. אך רבו הדעות שאסרו חליבה באופן זה, ולכן אין להקל בכך לכתחילה, עיין בילקוט יוסף, סי' שה סעי' ו.

ברפתות⁸ במדינת ישראל כיום, חליבה באופן המותר בשבת, נעשית באחת מארבע הדרכים הבאות:

1. חליבה על ידי גוי, כפי שכתב השו"ע.

2. שימוש במכונת חליבה. הרכבת הגביעים על עטיני הפרה בעזרת ואקום נעשית לפני תחילת פעולת החליבה. בהמשך, מופעלת מערכת נוספת על ידי שעון שבת והיא מתחילה את החליבה עצמה⁹.

3. חליבה במכונת חליבה, שבתחילת הפעלתה מוזרם החלב הנחלב לאיבוד, ורק לאחר מכן בפעולת 'גרמא', מוסטת זרימת החלב לשמירה במכל החלב¹⁰.

4. חליבה ברובוט חליבה - מערכת חדשה שבה הפרות נחלכות ללא מעורבות אדם בתהליך. הפרה מגיעה בעצמה, בהתאם לרצונה וצרכיה, אל רובוט החליבה, וזה מזהה את הפרה, מרכיב בעצמו את הגביעים על הפטמות וחולב את הפרה, באטמוט (אוטומציה) מושלם.

אין ספק שזוהי הדרך הטובה ביותר לחליבה בשבת מבין כל הדרכים, שהרי אין בה כל מעורבות של בני אדם.

ג. הנאה מחלב שנחלב באיסור בשבת

עד כה עסקנו בדרכי החליבה המותרות. כפי שראינו בדברי השו"ע⁵, גם חלב שנחלב באחת הדרכים המותרות שהוזכרו לעיל, נאסר בהנאה בשבת שבה נחלב, אך במוצאי שבת מותר לשתותו. אך לצערנו, בחלק מהרפתות נעשית החליבה בשבת בדיוק כפי שהיא נעשית בימות החול. גם חלב זה מגיע אל חברות השיווק הגדולות, והשאלה שמתעוררת היא, האם חלב זה מותר בהנאה או אסור בהנאה.

8. סקירה זו נלקחה ממאמרו של הרב זאב וייטמן, רב תנובה, בנושא 'חלב שנחלב בשבת באיסור' (בנתיב החלב ח"ג).

9. הצעה זו העלה החזו"א בתור אפשרות לחליבה בדרך היתר על ידי מכונת חליבה. כיום המערכת פועלת כך, שאפילו הכמות המועטה של החלב היוצא בעת חיבור הגביעים הולכת לאיבוד.

10. זו הדרך השנייה שהציע החזו"א. היא עדיפה על הקודמת, הואיל ובה נעשה המעבר מחליבה לאיבוד לשמירת החלב, בפעולת 'גרמא'.

השו"ע (או"ח סי' שיח סעי' א) פסק:

המבשל בשבת, (או שעשה אחת משאר מלאכות), במזיד- אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד. ובשוגג- אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם לו מיד.

ה'משנה ברורה'¹¹ כתב, שאפילו אם האדם שעשה את המלאכה עשה זאת עבור אדם אחר, מותר לאדם שעבורו נחלב החלב ליהנות מהמלאכה מיד במוצאי שבת.

לכאורה, על פי פסקם של השו"ע והמשנ"ב, על אף שאין לחלוב חלב בדרכים אסורות, מכל מקום החלב נאסר רק למי שחלב בעצמו ולא לשאר האנשים. לכן גם אם למחלבות מגיע חלב שנחלב בשבת באופן שאסור, אין איסור ליהנות ממנו.

אולם, ה'כתב סופר'¹² כתב, שכל ההיתר להשתמש בדבר במוצאי שבת למי שהמלאכה נעשתה עבורו, הוא דווקא כשאירע הדבר במקרה. כאשר הדבר נעשה בקביעות, קנסו חכמים את מי שנעשתה המלאכה בשבילו, ואסור לו ליהנות מהמלאכה, כפי שאסור למי שעשה מלאכה לעצמו¹³. לפי דברים אלו, נראה שחלב שנחלב בשבת יהיה אסור עולמית גם לאחרים, הואיל ומלאכת החליבה נעשתה עבורם, ולא עבור הרפתן המחלל את השבת.

מנגד, חשוב לציין כי הרב פרנק כתב בשו"ת 'הר צבי'¹⁴, שדברי הכתב סופר מכוונים רק למי שנעשתה המלאכה בידיעתו וברצונו, אז נאסר הדבר עולמית לעושה העברה ולמי שהמלאכה נעשתה בעבורו והתכוון ליהנות ממנה.

על כן, כאשר יודעים בוודאות שיש לפנינו חלב שנחלב באיסור, יש להימנע מלשתות חלב זה¹⁵, אך כאשר יש ספק אם החלב נחלב בשבת או לא, ודאי שמותר להקל ולשתות חלב זה.

סניף נוסף להקל הוא בתערובת של חלב שנחלב בהיתר עם חלב שנחלב באיסור. בדרך כלל אין שומרים על החלב שנחלב בשבת באיסור שלא יתערב עם חלב שנחלב בהיתר

11. משנ"ב, שם ס"ק ה.

12. שו"ת כתב סופר, או"ח סי' כ.

13. וכן פסקו חלק מהאחרונים, כגון: שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' נד אות ב; שו"ת אור לציון, ח"ב עמ' רכט; ילקוט יוסף, סי' שיח סעי' ו.

14. שו"ת הר צבי, או"ח סי' קפ.

15. מלבד הטעם שיש לחשוש לדעות המחמירות, יש להחמיר ולא לשתות חלב איסור כדי לא לחזק ידי עוברי עברה.

ביום שישי ועם חלב שנחלב בהיתר במוצאי שבת, אלא הוא מעורב עימם. גם לדעת ה'כתב סופר', המחמירה ואוסרת עולמית בהנאה ממעשה שבת, גם למי שנחלב החלב בשבילו, כל זה הוא דווקא כשהחלב האסור אינו מעורב עם חלב מותר, אבל אם הוא מעורב בחלב שנחלב בהיתר, האיסור בטל חד בתרי ולא כשאר תערובות של לח בלח מין במינו שבטל בשישים¹⁶.

כיום בתנוכה יש שתי רמות של כשרות, רמת כשרות 'מהדרין' ורמת כשרות רגילה. ברמת כשרות 'מהדרין', מקפידים שלא להשתמש כלל בחלב שנחלב בשבת באיסור. לעומת זאת, ברמת כשרות רגילה משתמשים גם בחלב שנחלב באיסור.

כיוון שגם החלב הכשר בכשרות הרגילה לא נחלב באיסור בוודאות, ניתן להקל וליהנות ממנו. זאת משום שיש דעות שגם אם מדובר בחלב שנחלב באיסור, מותר גם למי שנחלב עבורו ליהנות ממנו, ואף לדעות המחמירות בטל האיסור, שכן מדובר כאן בתערובת של חלב שנחלב באיסור עם חלב שנחלב בהיתר.

ד. חלב נכרי

חכמים אסרו לאכול חלב שנחלב על ידי גוי, מחשש שמא יערב בו חלב טמא, אלא אם יהודי פיקח על חליבתו¹⁷. כאשר פועל גוי חולב ברפת של יהודי יש מהראשונים שהקלו בכך, אך משתי סיבות שונות: 1. באיסור והיתר הארוך¹⁸ כתב שכאשר גוי חולב בבית יהודי הוא חושש לערב חלב טמא, ומשום כך נחשב כאילו היהודי מפקח על החליבה. לדעתו ההיתר מותנה בקירבת הבית אל הרפת וחששו של הפועל שבעל הבית יכנס בכל רגע. 2. דעת מהרא"י¹⁹ שמאחר ובבית של יהודי חלב טמא אינו מצוי, כלל לא גזרו איסור על חלב גויים הנחלב ברשותו ובעלותו. לפיכך ההיתר אינו מותנה בקירבה אל בית היהודי²⁰.

למעשה הרמ"א²¹ מיקל בדבר, אך קשה להכריע מחמת איזה מן הטעמים, מחד הוא כותב שטעם הדבר הוא "דמאחר שהוא בבית ישראל או בשכונתו אין לחוש לדבר טמא", משמע

16. הערת עורך (אב"ד) אם כי כאן מדובר על תערובת לח בלח, וקיימא לן שלח בלח בעיני שישים, כבר כתבו האחרונים (עי' רדב"ז ח"ד סי' קצט, ושו"ע, או"ח סי' תנה סעי' ד, ועי' באריכות בספר נפש חיה (מרגליות) סי' שי"ג, ובהערותינו שם) שזה דווקא בדבר שיש בו משום נתינת טעם, ובדבר שאין משום נתינת טעם, גם לח בלח בטל חד בתרי.

17. שו"ע יו"ד קטו, א.

18. שער מה סי' ח.

19. הגהות שערי זורא איסור והיתר פב.

20. כך כתב בדעתו בתורת חטאת כלל פא, ח.

21. יו"ד קטו, א.

שפסק כמהרא"י שבביתו של יהודי כלל לא נגזרה הגזירה. אך מנגד הוא מגביל את ההיתר אך ורק כאשר הרפת בקירבת ביתו של בעל הבית היהודי.

הגר"א²² נקט שלדעת הרמ"א הגזירה קיימת גם בביתו של יהודי, וטעם ההיתר מחמת חששו של הפועל לערב חלב טמא. כך גם ביארו הגרי"ש אלישיב²³ והגר"מ שטרנבוך²⁴. לדעתם דין זה נכון אך ורק כאשר בעל הבית שומר מצוות והפועל יודע שהוא מקפיד על ענייני הכשרות, אך ברפתות בקיבוצים שאינם שומרי מצוות, הפועלים הגוים יודעים שבעל הבית לא מקפיד על הכשרות ואינם חוששים בשל כך לערב חלב טמא. הגר"מ שטרנבוך הוסיף טענה נוספת, ולדעתו אין להשוות בין החשש שבו התיר הרמ"א, בסמוך לבית ישראל ממש, ובין הרפתות בימינו שמרוחקות ממנו.

מנגד, יש שטענו שהפועל אולי אינו חושש מבעל הרפת בתחום הכשרות, אך בוודאי שהוא יודע שבעל הבית יקפיד עליו אם יערב חומרים אחרים בחלב, הן מחמת החשש הבריאותי והן מחמת הפגיעה באיכות החלב²⁵. בנוסף, לדעת ערוך השלחן²⁶ יש לקחת כעיקר את פשט לשון הרמ"א, שהגזירה כלל לא חלה בביתו של יהודי, ואינה תלויה בחששו של הגוי ממנו.

למעשה על חלב בכשרות מהדרין ישנו פיקוח צמוד במהלך כל השבוע (על ידי משגיח או מצלמות) ואילו בכשרות רגילה אין פיקוח בשבת, וסומכים על הדעות המקלות המתירות את חליבת הגוי כאשר היא מתבצעת בביתו של יהודי.

ה. סיכום

ודאי שראוי לצרוך חלב כשר בכשרות 'מהדרין', ויש הידור להעדיף חלב זה על חלב כשר בכשרות רגילה, אך אם אין בנמצא חלב כשר בכשרות 'מהדרין', מכיוון שרוב הפוסקים לא חששו להחמיר, גם המקפידים על רמת כשרות מהדרין יכולים ללכת על פי עיקר הדין ולצרוך חלב בכשרות רגילה.

22. שם ס"ק ז.

23. כך הובא בשמו בקובץ בנתיב החלב ח"א.

24. תשובות והנהגות ח"א רפ, וז"ה רנג.

25. בשם הגרי"ש אלישיב מובא בקובץ בנתיב החלב שאף הוא הסכים שיש לפועל 'מרתת' מחמת החשש הבריאותי והפגיעה באיכות החלב, שעליה בוודאי מקפיד בעל הרפת. משום כך הוא התיר גם בפיקוח שאינו הדוק לחלוטין אלא במשגיח שמגיע פעם בכמה ימים. בפשטות הדבר אינו מועיל כאשר יודע הפועל הגוי שלעולם המשגיח אינו מגיע בשבת, אך בשיחה עם הרב זאב ויטמן עולה שלמעשה הגרי"ש"א היקל גם באופן זה.

26. שם ס"ק ח.

דבר זה נכון גם לגבי חלק ממוצרי החלב ברמת כשרות רגילה. מוצרים שאינם 'מהדרין'
בשל חשש לחליבה אסורה בשבת (ולא בשל רכיבים המצויים בהם שאינם 'מהדרין').